

Відгук

офіційного опонента, кандидата історичних наук, доцента Дворікна Ігоря Володимировича на дисертацію Чергік Наталії Юріївни «Музеографічні публікації XIX – початку XX століття як джерело з історії України», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – історія та археологія

Дисертація Наталії Чергік присвячена аналізу музейних видань другої половини XIX – початку XX ст. як історичних джерел. У роботі досліджуються музейні каталоги, описи, альбоми, вказівники, звіти, програми. Здобувачка справедливо вказує, що вивчення музейних публікацій зазначеного періоду дає можливість дослідити становлення музейних джерелознавчих студій в Україні та виявити потенціал музейних публікацій як історичних джерел.

Структура дисертаційного дослідження, побудована за проблемним принципом та допомагає читачеві чітко сприймати інформацію. Усі 4 розділи, а також інформативні додатки відповідають меті роботи та поставленим дослідницьким завданням.

У вступі традиційно обґрунтована актуальність теми дослідження, вказано на зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами (дисертація виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету «Джерела з історії Степової України XVIII – початку XXI ст.» (номер державної реєстрації 0118U000381)). Також чітко визначені мета, дослідницькі завдання, об'єкт та предмет дослідження, його наукова новизна, географічні та хронологічні межі.

Запропонована дисертаційна робота, на нашу думку, є актуальною з декількох кутів зору. По-перше, незважаючи на значну кількість публікацій з історії українського музейництва імперського періоду, запропонована дисертація робить вагомий внесок в його концептуальне вивчення. Власне публікацій, присвячених музейному джерелознавству, ми маємо недостатньо. По-друге, дослідження тогочасних музейних публікацій як історичних джерел, дійсно, як

зазначає авторка, потребують аналізу як інтелектуального продукту епохи та виявлення їхнього джерельного потенціалу. По-третє, в сучасних умовах повномасштабного російського вторгнення, маємо погодитись з авторкою, що «музеографія отримує статус доказової бази належності конкретних музейних пам'яток до українського культурного спадку».

Хронологічно дослідження охоплює період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Більш чітко вказана верхня хронологічна межа – «перші 16 років нового століття», що зумовлена початком та розгортанням бойових дій на території України. Географічні рамки роботи – Наддніпрянська Україна – є цілком обґрунтованими та відповідають поставленим завданням. Безумовно, як зазначає авторка, цей регіон мав свою специфіку і повноцінно розглядати музеографічні видання, видані в південно-західній Україні, варто в інших спеціальних дослідженнях.

Перший розділ «Концептуальні засади, сучасний стан та методологічне підґрунтя дослідження проблеми» відкриває параграф 1.1., присвячений терміну «музеографія», який використовується у дослідженні постійно. Виокремлення термінологізації зазначеного поняття, а не розгляд його, наприклад, у параграфі, присвяченому методології дослідження, є, на нашу думку, вдалим рішенням. В даному параграфі продемонстрована динаміка формування та розвитку дефініції впродовж ХVІІІ – початку ХХІ ст. Проаналізувавши історію використання терміну «музеографія», авторка прийшла до висновку, що на початку ХХІ під музеографією розуміють музейну практику, на відміну від музеології – теорії музейництва. Авторка чітко вказує, що саме вона досліджує у дисертаційній роботі (більш специфічні музейні видання – каталоги, альбоми, описи, путівники, звіти, програми). Також Н. Чергик використовує похідні від «музеографії» терміни – «музеографічний продукт», «музеографічний текст», «музеографи» тощо. Не можна не погодитися з висновками авторки, що музейні видання є не тільки носіями інформації про музей, а й носіями інформації про розвиток наукового знання, тож в запропонованій дисертаційній роботі музеографія виступає джерелом дослідження процесу становлення музейного джерелознавства в Україні.

Параграф 1.2. «Стан наукової розробки проблеми» присвячений сприйняттю джерельного ресурсу музеографії (музейних видань) вченими у різні історичні періоди. На нашу думку, найбільш важливим є аналіз робіт періоду другої половини XIX – початку XX ст., власне того періоду, музейним публікаціям якого присвячена дисертація, а також сучасному стану розробки проблеми. Авторка справедливо приходить до висновку, що сучасні українські дослідники досліджують музейні видання переважно в якості джерел з історії певного музею або процесу становлення музейної справи в певному регіоні.

Параграф 1.3. «Методи та методологія дослідження проблеми» традиційно розкриває використання наукових принципів (об'єктивності, історизму та багатофакторності) та загальнонаукових методів (причинно-наслідкового аналізу, синтезу, ізолюючого та узагальнюючого абстрагування тощо), математичного, статистичного методів, а також спеціально-історичних методів: бібліографічної та архівної евристики, історико-порівняльного, історико-генетичного, текстологічного та біографічного. Вдалими та такими, що розкривають значення та використання певних принципів та методів, є конкретні приклади, наведені у параграфі.

Другий розділ дисертаційного дослідження «Умови виникнення та специфіка функціонування українських музейних видань другої половини XIX – початку XX ст.» розкриває загальний контекст епохи та умов функціонування музейних видань, а також особливості роботи над різними видами музейного видання, з'ясовує масштаби затребуваності музейних видань тощо. Параграф 2.1. присвячений впливу різних факторів на музеографічні публікації. Розглянуто фінансовий аспект, розвиток типографської справи, адміністративно-територіальні реформи, політичні фактори, соціальні рухи та революційну активність, цензурну політику та гостроту національного питання, соціокультурні зміни (міграції) розвиток освіти і науки тощо. Параграф 2.2. розкриває процес підготовки музейних видань, редакційно-контролюючий етап, зокрема етап проходження цензури та фактори, що впливали на нього. Особливості цензурування залежали від багатьох факторів, на які звертає увагу дисертантка, зокрема, це статус автора або видавця. Цікавим та свіжим є погляд

на музейні видання з точки зору їхньої конкуренції з пресою, іншими науковими роботами, белетристикою тощо. У параграфі також розглянуто етап функціонування музейних видань: їхній тираж та ціни, критичні матеріали щодо них, дарчі надписи, наукове значення та актуальність, що залишається дотепер.

Дуже важливим, на нашу думку, є те, що здобувачка розглядає запропоновану проблему в широкому контексті економічних, політичних, соціокультурних змін в Російській імперії. Авторка також взяла до уваги розвиток капіталістичних відносин, процеси урбанізації та міграції, цензурне законодавство, воєнно-революційні рухи. Такий підхід уможливорює не виключно фактографічний, а більш повний та всебічний аналіз музейних публікацій як історичних джерел.

Розділ 3 «Класифікація української музеографії другої половини XIX – початку XX ст.» не має поділу на параграфи, проте комплексно класифікує музейні видання періоду, що досліджується. Авторка аналізує попередній досвід класифікації музейних видань та пропонує власний, враховуючи ряд факторів: формальні та суттєві ознаки, наводячи конкретні приклади та переконливе обґрунтування. Наталія Чергик виділяє 1) каталоги: комплексні; профільні, що представляють певний вид пам'яток; каталоги виставок; 2) описи, що розподілені за способом укладання на описи-каталоги, описи з каталогом, описи-оповіді; 3) альбоми: ілюстративні, альбоми-описи, анотовані; 4) путівники; 5) звіти 6) прогами; 7) збірники; 8) моновидання.

Запропонована класифікація музейних видань є доречною, логічно обґрунтованою. Дослідження, що присвячене друкованим виданням має, на нашу думку, містити їхню чітку класифікацію, що допомагає досягнути основної мети – у даному випадку комплексному аналізі українських музейних видань XIX – початку XX ст. як джерел з історії України, розкритті їхнього джерельного потенціалу. Видається, що авторська класифікація музейних видань дає можливість вирішити поставлені у дисертації дослідницькі завдання.

Розділ 4. «Інформативний потенціал українських музеографічних творів другої половини XIX – початку XX ст.» авторка розпочала з історіографічного

огляду, а саме аналізу попередніх досліджень дотичних до вивчення інформативного потенціалу музейних видань. Параграф 4.1. «Відображення концептів позитивізму у вітчизняних музеографічних роботах» присвячений проявленню позитивістської парадигми у виданнях, що досліджуються. Авторка приходить до висновку про дотримання основних концептів позитивізму у музеографічних творах та їхню реалізацію передусім на базі речових та образотворчих пам'яток.

Параграф 4.2. присвячений методиці роботи з колекцією при аналізі музейної пам'ятки як історичного джерела. Дослідниця знов звертається до особливостей позитивістського історичного дослідження та його основи – джерел. У параграфі увага приділена теоретичному та практичному осмисленню музейного предмета як історичного джерела, принципам і методам роботи з музейними пам'ятками; їхньої атрибуції та класифікації. Параграф 4.3. висвітлює запорозькі старожитності в українській музеографії, а власне їхнє введення до наукового обігу завдяки публікаціям в музейних виданнях другої половини XIX – початку XX ст. Аналіз творів є достатньо глибоким та висвітлює способи надходження старожитностей до музеїв та встановлює ступень достовірності та репрезентативності текстів. Зазначений параграф є чи не найбільшим у дисертації та підкреслює значний інформаційний потенціал музейних видань як джерел з історії запорозького козацтва.

У висновках авторка структуровано підсумовує власне дослідження, узагальнюючі отримані результати. Вказується на важливість музейних видань другої половини XIX – початку XX ст. як історичних джерел (часто першоджерел), важливого історіографічного наукового доробку. Висновки є повністю обґрунтованими та відповідають поставленій меті та дослідницьким завданням.

Список використаних джерел та літератури вдало демонструє широку джерельну та історіографічну базу дослідження. Окремо виділені неопубліковані архівні джерела, опубліковані джерела, власне музеографія другої половини XIX – початку XX ст., речові джерела. На окрему увагу заслуговують інформативні

додатки. Зокрема, додаток 1 «Українські музейні видання другої половини XIX – початку XX століття», безумовно, встане в нагоді дослідникам музейної справи цього періоду.

Дисертаційне дослідження Наталії Чергик можна оцінити в цілому позитивно, проте маємо висловити наступні зауваження та рекомендації, що можуть бути використані авторкою у подальших дослідженнях:

1. Дисертаційне дослідження не охоплює джерела листового формату (листівки, об'яви, афіши), але вони можуть бути інформативним історичним джерелом для вивчення власне історії музейної справи України, історії повсякдення тощо. Водночас авторка вказує, що вони відносяться до сфери маркетингу, а не джерелознавчих студій (С.2).

2. Географічні межі роботи обґрунтовані авторкою та охоплюють Наддніпрянську Україну. Проте цікаво, на нашу думку, було б, за можливості, використати компаративний аналіз та коротко висвітлити джерельний потенціал музеографічних робіт, виданих в українських землях Австро-Угорщини. Наприклад, видані, Національним музеєм у Львові

3. Хронологічні межі дисертаційного дослідження також є обґрунтованими, проте, на нашу думку, було б доцільно висвітлити публікації періоду Української революції. Музеї імперського періоду, дійсно в надважких умовах, продовжували існування приблизно до 1919 р., існують публікації та архівні джерела про стан їхніх колекцій, вплив на них революційних подій. Авторка також слушно говорить про роль музейних публікацій періоду нестабільної військово-політичної обстановки того періоду для збереження науковому обігу навіть втрачених артефактів (С. 215). Власне публікації періоду Української революції часто фіксують стан музейних колекцій та втрати внаслідок воєнних дій.

4. Параграф 4.3. «Запорозькі старожитності в українській музеографії» є дуже великим та інформативним (більшим за розділ 3. «Класифікація української музеографії другої половини XIX – початку XX ст.»), він заслуговує на те, щоб бути виділеним в окремий розділ.

5. Використання термінів, пов'язаних з українським національним рухом – «національно-культурне відродження», «національних рух», «українофільство», «націотворення» є часто вживаними та важливими для роботи. Зокрема, авторка вказує про існування та становлення вітчизняної історичної науки та освіти в умовах «національного відродження» чи не на самому початку роботи, обґрунтовуючи актуальність теми (С. 23). Проте, у параграфі, присвяченому методології дослідження, на нашу думку, бракує окремого розгляду згаданих термінів. Існує чимало теоретичних концепцій вивчення націй та націоналізму (Б. Андерсона, Е. Сміта, М. Гроха тощо) і, на нашу думку, варто було би у методологічному розділі вказати до якого чи яких більш схильна авторка. Наприклад, широко відомою є схема розвитку національних рухів Мирослава Гроха. Другий етап розвитку українського національного руху – культурницький, власне припадає на період дослідження. Діячі музейного руху другої половини XIX – початку XX ст. часто дотримувались українофільських поглядів, були учасниками громадського руху. Вдається, що використання методологічного потенціалу здобутків дослідників національного руху зробило б запропоновану роботу більш концептуальною та повною у частині визначення умов загального контексту епохи та розвитку українського музейництва.

6. У дисертації могли би бути використані певні роботи українських науковців та водночас музейних діячів періоду, що досліджується. Це роботи Володимира Антонович, Миколи Біляшівського, Дмитра Багалія, Василя Данилевича, які висвітлюють історію різних музейних закладів України (Антонович В. Б. Музей древностей. *Историко–статистические записки об ученых и учебно–вспомогательных учреждениях императорского университета св. Владимира*. Київ. 1884. С. 60–76; Багалея Д. И. О ближайших задачах, нуждах и потребностях Харьковского городского музея. *Сборник Харьковского историко–филологического общества*. Т. 20. 1911. С. 518–529; Беяшевский Н. К вопросу о программе Киевского музея древностей и искусств. *Археологическая летопись Южной России*. 1900. Т. 2. С. 31–38; Данилевич В. Е. Музей изящных искусств и древностей при Харьковском университете (1805–

1905). *Учебные общества и учебно–вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905)*. Харьков. 1911. С. 52–68.).

Отже, незважаючи на висловлені зауваження, які носять перед усім рекомендаційний характер, можна зробити висновок, що дисертація Чергик Наталії Юріївни «Музеографічні публікації XIX –початку XX століття як джерело з історії України» є самостійною, актуальною, завершеною науковою працею, її висновки є цілком обґрунтованими. Наукові публікації, зараховані за темою дисертації, достатньо висвітлюють її основні положення та висновки. Можна констатувати відсутність порушень академічної доброчесності. Дисертаційне дослідження відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р. Авторка дисертації заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – історія та археологія.

Офіційний опонент –

кандидат історичних наук,

доцент кафедри українознавства,

культурології та історії науки

Національного технічного університету

«Харківський політехнічний інститут»

І.В. Дворкін